

Klass som position och praktik i mellankrigstidens Sverige

BIRGITTA JORDANSSON* *Göteborgs universitet*

Pål Brunnström, *Ägare och kapital: Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939* (Lund: Pluribus förlag 2014). 427 s.

Inledning

Pål Brunnströms avhandling i historia handlar om två av de mäktigaste kapitalägarfamiljerna i Sverige under mellankrigstiden; familjerna Broström och Wehtje. Utifrån dessa två familjer/släkter problematiseras bilden som tidigare forskning givit av kapitalägare som industrialiseringens hjältar, som bärare av ekonomisk framgång, teknisk utveckling och av modernitet. Utifrån ett antal teoretiska perspektiv som appliceras på ett omfattande brevmaterial syftar avhandlingen till att belysa möjliga klass- och genuspraktiker hos kapitalägare under denna tid. I avhandlingen genomförs ett kritiskt granskande av hur denna klassposition levdes och upplevdes av individerna själva och hur genus och klass var oupplösligt förbundna. Undersökningsperioden, och fokus på kapitalägare och deras familjer, motiveras av att det ur ett maktperspektiv är relevant att analysera gruppens praktiker såsom maktbärande och normerande uttryck för en samtid stadd i förändring. Med avstamp i tidigare näringslivshistoria, som fokuserat mer på själva företagandet och på likheter och generaliseringar än det specifika och det motsägelsefulla, skriver avhandlingen in sig i en kulturhistorisk tradition med fokus på att förena vardag och företagande. Begrepp som självbild och självrepresentation – snarare än identitet – lyfts fram för att fånga hur de undersökta personerna ser på sig själva och vilken bild de vill förmedla utåt.

Teoretiska utgångspunkter, syfte, material och metod

I inledningskapitlet anges ramarna för undersökningen och här redogör författaren för forskningsläget inom de relevanta områdena, vilka de-

* Fil. dr i historia; fakultetsopponent

finieras som internationell och svensk kulturhistorisk forskning kring borgerlighet, kulturella praktiker inom borgerligheten samt näringslivs- och *business history*, särskilt de delar som lyft fram person- och företagskontakter samt nätverk. Genusforskning kring maskulinitet, teknik och företagande är vidare ett forskningsfält som haft betydelse för avhandlingen.

Avhandlingen handlar i hög grad om hur klass ska förstås och analyseras och klass ses här både som position – det vill säga utifrån materiella förhållanden och relationen till produktionsmedlen – och som praktiker – det vill säga hur klass levdes. En teoretisk bas för det klassbegrepp som används är Erik Olin Wrights sätt att identifiera människors klassposition. Självbilder och politiska åsikter görs till empiriska frågor snarare än att ta utgångspunkt i ett specifikt klassmedvetande. Fokus ligger därmed på aktörskapet, på görandet eller handlandet och med hänvisning till Pierre Bourdieu är det det dialektiska sambandet – eller *sammanvävdheten* – mellan struktur och aktör som ska fångas, både inom klassen och i relation till andra klasser.

Intersektionen mellan klass och genus är vidare central och här hämtas teoretisk inspiration från feministisk forskning om män och från kritisk maskulinitetsforskning samt genusforskning kring teknik. Raewyn Connells begrepp hegemonisk maskulinitet, vilket här knyts till en överordnad manlighet och till en politisk och ekonomisk elit, lyfts fram för att synliggöra skillnader mellan olika maskulinitetsuttryck inom gruppen kapitalägare. Med inspiration från Antonio Gramsci operationaliseras olika uttryck för manlighet i termer av hegemoniskt block, där intresset inriktas på förhandlingar mellan de dominerande samhällsskikten kring vad som kan/bör betraktas som en normerande manlighet under perioden. Det skapas med andra ord en hybrid där olika former av manlighet kunde samsas inom det hegemoniska maskulinitetsblocket, och centralt för avhandlingen är att uppmärksamma föränderligheten.

Med släkten som utgångspunkt finns även ambitionen att lyfta fram kvinnors möjligheter och villkor. Vad var möjligt för kvinnor i dessa kapitalägande släkter? Avhandlingen lyfter dessutom fram betydelsen av etnicitet – här operationaliserat som "vithet" för att beteckna processer av skapande av privilegierade positioner och praktiker. Det görs i termer av institutionell rasism där "den andre" skapas via de administrativa rutiner och sociala vanor som genomsyrade samhället snarare än via antisemitiska praktiker. Ur ett intersektionellt perspektiv syftar avhandlingen till att få en övergripande förståelse av hur olika maktordningar förhåller sig till varandra.

Efter en grundlig presentation av utgångspunkter och inplacering i olika forskningstraditioner formuleras de konkreta frågeställningar som ska kunna säga någonting om kapitalägares praktiker av klass och genus under

perioden: Vilka praktiker av maskulinitet och klass skapas som möjliga utifrån klasspositionen kapitalägare och vilka hierarkiska och icke-hierarkiska familjerelationer gav det upphov till? Vilka praktiker av femininitet skapades som möjliga för kvinnor inom de kapitalägande familjerna? Vilka ekonomiska, kulturella och sociala praktiker framträder som centrala för gruppen och hur formas dessa i interaktion med andra klasser? Hur konstruerade kapitalägarna sig själva i relation till andra klasser och vilken roll spelar rasifiering och vithet för skapandet av positionen kapitalägare? Analyserna ska ses som exempel på vad som skulle kunna vara möjligt men utan att utesluta andra möjligheter. De gör alltså inte anspråk på att ligga till grund för generella slutsatser.

Därefter följer en redogörelse och diskussion kring metod och material. Analyserna bygger på brev från de två släkterna under cirka tjugo år. Den avgränsade perioden motiveras av att det är de egna klasspraktikerna som står i fokus. Vi får stifta bekantskap med å ena sidan släkten Wehtje, som ägde cementindustrier i Limhamn och så småningom kom att dominera cementtillverkningen i hela landet. Släkten hade dessutom stora intressen inom porslins- och byggnadsmaterialtillverkning. Å andra sidan släkten Broström, som både utvecklade en stor rederikoncern med bas i Göteborg och som ägde merparten av de stora varven i staden vid denna tid. Valet av dessa släkter motiveras via en slags uteslutningsmetod där det, bland fem möjliga släkter på denna nivå, var just Wehtje och Broström som både överensstämde med syftet – att undersöka industriägare – och dessutom efterlämnat ett material som varit tillgängligt och inte redan ordentligt genomforskat. Breven betraktas som kvarlevor från en samtida praktik, men inte som avtryck av verkligheten utan som underlag för att analysera praktiker av klass och genus både hos individerna själva och i släkten. Det poängteras att det varit dialogen mellan teori och empiri som styrt de teman som lyfts fram, och de teoretiska förståelserna av makt och hierarkier har här fungerat som söklykt. Både sådant som varit frekvent i materialet och sådant som inte alls har omtalats eller funnits som mer eller mindre utsagt och/eller i undertexterna har därför varit av intresse. Genreregler och liknande, som skulle kunna påverka tolkningen av brevmaterialet, ses som uttryck för möjliga praktiker och används även dessa i tolkningarna av breven.

Disposition och innehåll

Praktikerna analyseras utifrån Bourdieus kapitalmetaforer. Graden av ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital har styrt de olika frågeställningarna och tre empiriska kapitel fokuserar därefter på vart och ett av dessa. Men eftersom avsikten är att analysera utifrån både position och möjliga klass- och genuspraktiker finns det överlappningar mellan kapitlen och frågeställ-

ningarna kring maskulinitet, femininitet, familjehierarkier samt relationen till andra klasser, som vävs in i de olika kapitlen.

Kapitel två fokuserar på det ekonomiska kapitalet, på ägandet och förvaltandet av de ekonomiska resurserna samt på familjernas roll i ägarstrukturen. Det påvisas att ägandet var strukturerat runt ett antal släkterelationer. Nätverk av släkterelationer byggda på förtroende mellan släktingarna ses som strategier för att minska risktagandet i affärer. Men samtidigt upprätthölls en hierarki mellan familjens medlemmar, vilket exemplifieras med familjen Wehtje. I självbilder och självrepresentationer synliggjordes en maskulinitet som via teknik och tekniska kunskaper anses ha överbryggat skillnader mellan ägarna och underordnade grupper, främst ingenjörer. Detta tolkas som att värdekonserverativa uppfattningar och hierarkiska sociala relationer samexisterade med en optimism inför den tekniska utvecklingen. Här lyfts även fram att det skulle finnas emotionella dimensioner i detta teknikintresse, vilket tolkas som att rationalitet och emotioner båda kunde inrymmas i en maskulinitetskonstruktion.

Ytterligare en aspekt som lyfts fram när det gäller ägande och förvaltande är behovet av ordning och kontroll, vilket skulle kunna hänföras till ett borgerligt skötsamhetsideal men också till ekonomiska praktiker för att öka vinsterna. Den tidigare presenterade utgångspunkten i *sammanvävdheten* konkretiseras här i att ekonomisk liberalism kombinerades med en värdekonserverativ syn på familjen och familjens roll. Kombinationen av paternalism och rationalitet ses inte som oförenliga logiker, utan som exempel på hur ekonomi kunde påverkas av moraliska värderingar, vilket diskuteras utifrån begreppet *moralisk ekonomi*. Det framhävs att de vinstmaximerande logikerna är sammanvävda med moraliska normer för hur man bör bete sig, och som exempel på praktiker nämns donationer och välgörenhet.

I kapitel tre ligger tyngdpunkten på vilka kulturella kapital som varit centrala respektive mindre viktiga i relation till praktiker av genus och klass. Kulturbegreppet är brett och inkluderar fritidssysselsättningar och jakt, men det är även objektifierat via ting som kan ägas eller överföras samt i institutionaliserad form, såsom formell utbildning. Det senare framstår dock inte som centralt för någon av familjerna. Analysen lyfter fram skillnader i de kulturella praktikerna mellan de två släkterna och dessa skillnader fångas inom ramen för ett hegemoniskt block. Kapitlet innehåller även en diskussion kring gentrifiering och lyfter fram sammansmältningen mellan den jordägande adeln och den kapitalägande borgerligheten för att påvisa hur ett kulturellt och politiskt dominerande block formerades. Kapitlets viktigaste resultat anges som att ägandet av jordbruksproduktionsenheter blir den gemensamma maktbasen för de två grupperna. Här smälte de kulturella praktikerna samman.

Kapitel fyra ägnas främst åt det sociala kapitalet och analyserna kretsar kring hur detta används för att mobilisera andra kapitalformer för att ge dessa ökad legitimitet. Sammantaget är det tillgången till alla dessa former av kapital som ger individerna/släkterna en dominerande position i samhället och som definierar den samtida makteliten. Intimitet används för att fånga relationer och handlande där hälsningsfraser ses som exempel på intimitetsskapande handlingar. Vidare diskuteras bröllop och affärsmiddagar i hemmen som praktiker för nätverksbyggande med syfte att skapa ömsesidiga förtroenden i sociala och homosociala relationer. Brunnström lyfter fram att hem, familj och familjens kvinnor användes som markörer för nära och intima relationer. Kapitlet diskuterar även de komplexa och motsägelsefulla maskulinitetskonstruktioner som skapades som möjliga i den sociala interaktionen, vilket här analyseras utifrån kapitalägarnas omvårdande praktiker – gentemot barn och kvinnor, mammor. Ett intressant tema är det bruksvärde som dessa sociala relationer diskuteras utifrån, det vill säga att det inte enbart handlade om vinstmaximering. Författaren menar att det fanns ett egenvärde i – inte minst de homosociala – vänskapsrelationerna. Kapitlet tar även upp kvinnors möjligheter till eget aktörskap inom familjerna och vilka former av femininitet som konstruerades som möjliga och önskvärda.

Det avslutande empiriska kapitlet, det femte, handlar om kapitalägarnas praktiker i förhållande till andra samhällsgrupper – jordägande adel, ämbetsmän, arbetare, tjänstefolk och tjänstemän. Klass diskuteras här ur ett relationellt perspektiv och med fokus på distansering och skillnadsskapande gentemot "den andre". Här återkommer det tema som handlar om sammansmältning eller sammanvävdhet och i motsats till Bourdieu – som framhäver distanseringen – påvisas en hög grad av sammansmältning och förhandling även utifrån sociala praktiker. Relationen till arbetare – anställda inom företagen – präglades av paternalism, omhändertagande och viss, villkorad omsorg. Det lyfts fram att det fysiska arbetet har setts som karaktärsdanande, vilket skulle möjliggöra en mer positiv distans. Men inte heller arbetarklass användes negativt för att konstruera den egna positiva självbilden. I relation till tjänstefolket handlade det om avstånd, hierarki och inkludering på samma gång.

Detsamma gällde relationen till tjänstemännen som även denna präglades av både likställighet och hierarki. Det senare var påtagligt när det handlade om löneförhandlingar, arbetsvillkor, tilltal, uttryck för tacksamhet etcetera. Men det berodde också på vilka positioner det handlade om och det var viktigt att hierarkin även inom gruppen bevarades. Inte minst gällde detta kvinnorna på kontoret och relationen till tjänstemännen var därför också genuskodad. När det gällde ingenjörerna handlade det om den

tekniska kunskap dessa besatt. Den uppfattades som åtråvärd i konstruktionen av både klass och maskulinitet, och kopplades till duglighet och en aktiv företagsledning samt framåtskridande. Det är i detta kapitel som betydelsen av rasifiering och rasifierande praktiker diskuteras i skapandet av positionen kapitalägare. Syftet är inte att leta efter spår av aktiv antisemitism utan hur yttranden genomsyras av en antisemitisk diskurs. Begreppet banal nationalism används för att fånga den självklarhet med vilken kapitalägarna såg sig som bärare av svenskhet/vithet.

Avslutningsvis – i kapitel sex – knyts trådarna ihop, några teoretiska poänger synliggörs och de empiriska resultaten sammanfattas. Sammanvävdhet lyfts fram som ett gemensamt tema och de centrala teoretiska poänger som dragits redovisas som att klass är svårt att definiera utifrån kulturella kriterier, eftersom variationerna i de kulturella praktikerna gör gruppen svårdefinierad och oformlig. En mängd olika kulturella praktiker kan härbergas inom klassen och det är kombinationen av position och praktik som möjliggör bestämningen. I opposition gentemot tidigare forskning, som framhållit en normerande maskulinitet, påvisas en betydande spännvidd även i maskulinitetspraktiker, vilka kan förenas i ett hegemoniskt block. Sammanvävdhet gäller även när den emotionella dimensionen lyfts fram som komplement till vinstmaximering och kalkylering, vilket fångas med begreppet moralisk ekonomi. Slutligen lyfter författaren fram ett visst självständigt handlingsutrymme för kvinnorna, vilket ses som att alternativa kvinnligheter var möjliga.

Diskussion

En mängd teoretiska perspektiv och en bred anknytning till aktuella forskningslägen gör texten både infallsrik och initierad. En drivkraft har varit att inte göra antaganden om industriägarnas intressen utan att låta dessa framträda ur materialet. Avhandlingen syftar därmed till att ha en pågående dialog mellan teori och empiri. Min huvudsakliga invändning rör denna dialog.

Ambitionen att fånga möjliga praktiker inom klassen uppfylls men vad slags slutsatser kan vi dra av detta? Det är visserligen en fallstudie baserad på två släkter men när kapitalägare som begrepp används tenderar analysen att göra anspråk på större räckvidd. Hur långt bär materialet och hur grundade blir de analyser som dras? Trots att ambitionen är dialog blir det i långa stycken de teoretiska perspektiven som får styra, vilket innebär återkommande risk för övertolkning. Ett fåtal brev används för att gå i polemik mot tidigare forskning och de slutsatser som dras kan tyckas vara för långtgående. Det sägs att det utsagda eller mindre uttalade ska läsas in men hur långt sträcker sig detta? När Dan Broström i ett brev uttalar sig om den

svenska flaggan blir slutsatsen att detta skulle vara uttryck för ett nationalistiskt ställningstagande och när Mimmi Wehtje, hustru till Wehtje den yngre, önskar sig en ringklocka till matsalsbordet tolkas det som uttryck för en klassmässig distansering. Så skulle det naturligtvis kunna vara, som uttryck för möjliga praktiker, men det hade varit önskvärt om tolkningarna byggts på mer än två enstaka brev.

Brevmaterialet är omfattande, men vilka är de huvudsakliga brevskrivarna och i vilka sammanhang har breven tillkommit? Breven inom släkten Broström är främst skrivna av Dan Broström. De är i hög grad privata och skrivna till hustrun under perioder då Dan Broström befann sig utomlands. Att han inte skriver om arbetsmarknadskonflikter hänförs till brevens karaktär, men vad annat har påverkats av att det handlar om privata brev? Och vad betyder detta för analysen av möjliga praktiker?

När det gäller familjen Wehtje är det främst Wehtje den yngre som får tala. Dessa brev har även en annan karaktär och rör främst affärsmässig korrespondens, vilket även kan förklara att privata angelägenheter – såsom ett stundande bröllop inom familjen – avhandlas i affärsmässig ton. Men betyder detta att Wehtje var mindre emotionell än Broström? Vidare: i vilken mån har släkternas/familjernas lokala förankring betydelse för vad slags praktiker som har möjliggjorts? Omsorgen i förhållande till tjänstefolket inom familjen Wehtje skulle exempelvis kunna relateras, och diskuteras, i förhållande till den lokala närheten. Vad betyder familjen Wehtjes lokala förankring på den skånska landsbygden för de relationer som upprättas i förhållande till exempelvis den lokala adeln? När sammanvävdheten mellan kapitalägare och den jordägande adeln diskuteras utifrån en spänning mellan paternalistisk och rationell företagsledning och utifrån moralisk ekonomi känns underlaget lite tunt och analysen grundas helt på Wehtje den yngre som en lokalt förankrad företagare. På liknande sätt levde och verkade familjen Broström i, vad som betecknas som, en liberal Göteborgsanda och vad har denna kontext betytt för möjliga praktiker inom familjen?

Om klass som position tas för given innebär då detta att de praktiker som lyfts fram också blir variationer och förhandlingar inom ett hegemoniskt block? Om allt kan rymmas inom ett hegemoniskt maskulinitetsblock utifrån en given klassposition vad syftar då detta begrepp till? Är det självklart att alla familjemedlemmar hör dit och vad förklarar då begreppet hegemonisk maskulinitet? Även detta skulle kunna hänföras till de invändningar som rör risk för teoretiska övertolkningar.

Intersektionalitet är ett perspektiv som lyfts fram för att fånga olika maktordningars förhållande till varandra. Men det blir främst ett fokus på interaktionen mellan manlighet och klass. Vilken betydelse har ålder för de relationer som avtecknas? Att Dan Broströms hustru var betydligt yngre än

sin make – vilken betydelse kan detta ha haft för de maskulinitetspraktiker som möjliggjordes? Med exempel från Ernst Wehtje den yngre och hans omsorg om en av sönerna lyfts faderskapet fram som en tillgång i de sociala relationerna. Kan detta tolkas i andra termer än intimitet? Som uttryck för ett slags ”fostran till kön/manlighet”? När det gäller diskussionen om kvinnors möjligheter och handlingsutrymme fokuserar diskussionen på dem som kvinnor. Den handlingskraft och självständighet som kopplas till en av de ogifta kvinnorna i släkten Wehtje exemplifieras utifrån hennes arbete som sjuksköterska. Men hennes möjligheter till självständigt handlande skedde inom ramen för ett verksamhetsområde som var definierat som kvinnligt och både möjliga praktiker och självständighet var därför direkt relaterade till samtida genusordning. Att det handlade om alternativa kvinnligheter kan därför diskuteras.

De mest påtagliga exemplen på att teorierna mer än dialogen ibland har styrt framställningen ligger i de avsnitt som behandlar rasifiering. Det lyfts fram att ställningstagandena inte behöver ha varit explicita utan ligger som hegemoniska antisemistiska diskurser och utifrån detta ”letar” författaren efter avtryck i breven. Men eftersom det konstateras att sådana är ovanliga blir frågan varför diskussionen alls finns med? Vad annat än banal nationalism hade varit möjligt?

Sammanfattning

Pål Brunnströms avhandling är välskriven, innehållsrik, spännande och textmässigt omfattande. De återkommande korta sammanfattningarna i texten kombinerat med att varje kapitel avslutas med en sammanfattande diskussion ökar på sidantalet men fungerar samtidigt som pedagogiska vägledningar genom texten. Eftersom avhandlingen i hög grad drivs av ett antal olika teoretiska perspektiv och analyserna i respektive kapitel därför inte har kunnat renodlas fungerar upprepningarna som ett slags milstolpar, där man som läsare känner sig trygg i att ha fått med sig de väsentliga delarna från de olika analyser som görs på vägen.

Jag vill också lyfta fram den politiska och samhällsengagerade dimensionen som synliggörs med utgångspunkt i klasspositionen som bas för att synliggöra klassens praktiker. Att påvisa att klass är något som i högsta grad är relevant och som existerar hos grupper som tenderar att själva förneka detta och som inte heller omtalas som klass är en viktig poäng. Likaså att synliggöra den makt som gruppen besitter och utövar, och som därmed blir en skarp påminnelse om att detta inte bara är historia utan något som pågår dagligdags. Trots en del invändningar, som främst handlar om hur långt tolkningarna bär, är det en avhandling som är värd en stor läsekrets – även utanför de akademiska rummen.